

DEĞERLENDİRMELER

TÜRK DÜNYASI / TURKISH WORLD
Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Language and Literature
Sayı/Issue: 45 (Bahar-Spring 2018) - ISSN: 1301-0077 Ankara, TURKEY
DOI Numarası/DOI Number: 10.24155/tdk.2018.73

KIRGIZCA-TÜRKÇE SÖZLÜK

Ferah TÜRKER*

Kırgızca -Türkçe Sözlük, (Haz. Ekrem Arıkoğlu, Cıldız Alimova, Rahat Askarova, Bilge Kağan Selçuk), C I-II, Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2017, 2235 s., ISBN: 978-9967-31-580-8

Sözlükler, bir dilin tarihî süreci içinde ortaya çıkan söz varlıklarını ihtiva eden eserlerdir. TDK tarafından “*Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser*” (TDK 2005: 1806) olarak tanımlanan sözlükle ilgili Türkçede yapılan çalışmalar XI. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Türkçenin ilk sözlüğü, Kaşgarlı Mahmut tarafından Araplara Türkçe öğretmek için yazılan *Divânü Lugâti't-Türk* adlı eser kabul edilmektedir. Bu eser, aslında sadece bir sözlük çalışması olmayıp o dönem Türklerin edebiyatı, folkloru, kültürü hakkında çok kıymetli bilgiler içeren bir kültür hazinesi, bir ansiklopedik sözlük niteliğindedir.

Kırgız Türklerinde sözlük çalışmaları ise yazıya oldukça geç bir dönemde geçmiş olmalarından dolayı, yakın dönemde başlamıştır. İlk sözlük çalışması Sovyetler Birliği döneminde, Türkolog Konstantin Kuzmiç Yudahin tarafından yapılmıştır. Yudahin'in standart Kırgız Türkçesinin oluşturulmasında önemli bir yere sahip olan “*Kırgızsko-Russkiy Slovar*”dan (Kırgızca-Rusça Sözlük) sonra Kırgız araştırmacılar tarafından pek çok sözlük çalışması yapılmıştır. Ancak Türkiye’de sadece “*Kırgız Sözlüğü*” adıyla Yudahin'in sözlüğünün çevirisi mevcuttur. Rusçadan Türkiye Türkçesine çevirisi Abdullah Taymas tarafından yapılan sözlük, TDK tarafından ilk olarak 1945 ve 1948 yıllarında iki cilt olarak yayımlanmıştır. Sözlük, Yudahin'in 1940'da Mosko-

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ferahturker@hotmail.com.

va'da ilk baskısını yaptığı, 25.000 madde başından oluşan “*Kırgızsko-Russkiy Slovar*”ın çevirisidir. Oysa Yudahin, 1965 yılında sözlüğün hacmini oldukça genişleterek yaklaşık 40.000 madde başı ile yeniden yayımlamış ve ilk sözlüğün eksikliklerini gidermiştir (Yudahin 1998, Musayev: 53, Öztürk: 2650-2652). Ancak sözlüğün bu baskısı, Türkiye Türkçesine maalesef çevrilmemiştir. Dolayısıyla Türkiye’de kullandığımız ve Yudahin’in sözlüğünün ilk baskısının çevirisi olan “*Kırgız Sözlüğü*”nün araştırmacıların ihtiyaçlarını karşılması pek mümkün gözükmemektedir. Ayrıca “*Kırgızsko-Russkiy Slovar*”ın 1965’ten sonraki basımlarında güncellenmeden aynen yayımlanması sebebiyle Kırgız araştırmacılar tarafından yetersiz bulunduğunu söylemekte de fayda vardır.

“*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”, Kırgız Türkçesinin son sözlük çalışması olarak 74.000 madde başı ile “*şu ana kadar basılan Kırgızca madde başlı sözlükler içerisinde en geniş*” olma iddiasıyla, Prof. Dr. Ekrem Arıkoğlu’nun başkanlığında, Dr. Cıldız Alimova, Rahat Askarova ve Dr. Bilge Kağan Selçuk tarafından hazırlanmıştır. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türk Uygarlığı Araştırma ve Uygulama Merkezine proje olarak sunulan “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”, üç yıllık bir çalışmanın ürünü olarak Manas Üniversitesinin kuruluşunun 20. yılında, üniversite yayını olarak basılmıştır. 2235 sayfadan oluşan, iki ciltlik sözlük, “*Баш Сөз/Сöz Baş*”, “*Кириш Сөз/Giriş*”, “*Сөздүк Тууралуу/Sözlük Hakkında*”, “*Азыркы Кыргыз жана Турк Алфабиттери/Çağdaş Kırgız ve Türk Alfabeleri*”, “*Кыскартуулар/Kısaltmalar*”, *Sözlük*, “*Өлкө Аттары/Ülkeler*”, “*Авторлордун Аттарынын Кыскартылып Берилиши/Yazar Adlarının Kısaltmaları*” bölümlerinden oluşmaktadır. Eser Prof. Dr. Gülden Sağol Yüksekkaya, Doç. Dr. Taalaybek Abdiyev ve Ali Ünal tarafından incelenmiştir.

Son yıllarda bilgisayar teknolojisinin hızla gelişmesiyle, dil bilimi çalışmaları bilgisayar kullanılarak gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bilgisayarlı sözlük bilimi (computational lexicology) yararlanılan temel kaynaklardan biri de “*derlem*” (corpus) veri tabanıdır (Tahiroğlu 2010: 189). Türk Dil Kurumu tarafından “*Bir dilin türlü kullanım alanlarından derlenmiş örneklerinin dil bilgisi ve kuramsal dil bilimi araştırmalarında kullanılmak üzere bilgisayar tarafından okunabilecek biçimde bir araya getirilmiş kümesi*” olarak açıklanan “*derlem*” (corpus), sözlük çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmış, daha hacimli sözlükler hazırlanmasına katkı sağlamıştır. “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*” için de araştırmacılar, çok sayıda Kırgızca yazılı metnin aktarılmasıyla oluşturdukları derlem veri tabanıyla çalışmalarını yürütmüşlerdir. Çağdaş Kırgız yazarlarının eserleri ile halk edebiyatının temel eserlerinden yararlanılarak oluşturulan derlemede, milyonlarca kelime ve her kelimenin içinde geçtiği örnek cümle yer almıştır. Araştırmacılar, sözlük çalışmalarına büyük zenginlik

katan “derlem” (corpus) veri tabanının yanı sıra sözlüklerden de istifade etmişlerdir. “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*” için, 2010 yılında A. Akmatliyev’in redaktörlüğünde hazırlanan Uluttuk İlimder Akademiyası yayınlarından çıkan “*Kırgız Tilinin Sözdüğü*” ve H. K. Karasayev’in hazırladığı “*Kırgız Tilinin Orfografyalık Sözdüğü*”nü esas almışlardır. Araştırmacılar, Kırgızca sözlerin karşılıkları için TDK’nin “*Türkçe Sözlük*”ünden istifade etmişlerdir. Mevcut Kırgızca sözlüklerde yer almayan bazı anlamlar, TDK’nin sözlüğünden tespit edilmiş ve “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”e eklenmiştir.

“*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”te madde başı kelimeler Latin harfleriyle Kırgızca verilmiştir. Parantez içinde Kiril alfabesiyle yazılışları da verilerek araştırmacıların hem Kiril harfleriyle arama yapmalarına olanak sağlanmış hem de bazı tek heceli ünlüyle biten fiillerin masterlarının karıştırılmasının (Ör., ce- ‘yemek’ fiilinin mastarı жеӨӨ değil жеш’tir; de- ‘demek’ fiili деӨӨ değil деш’tir) önüne geçilmiştir. Madde başı kelimelerin açıklamaları Türkiye Türkçesinde verildikten sonra örnek cümleler önce Latin alfabesiyle Kırgız Türkçesinde, daha sonra parantez içinde Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla verilmiştir:

casak (ЖАСАК) Asker: “Kızmatına toguz miñ casak berdi.”-TM1. (Hizmetine dokuz bin asker verdi.)

Örnek cümlenin yanında alıntının nereden yapıldığı kısaltmayla gösterilmiş, bu kısaltmalar sözlüğün ikinci cildinin sonunda “Авторлордун Аттарынын Кыскартылып Берилиши/ Yazar Adları Kısaltmaları” bölümünde verilmiştir.

Sözlüklerin hazırlanmasında örnek metinlerin seçimi önemlidir; çünkü anlamlar bu sayede daha iyi anlaşılabilir. “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”ün hazırlanması aşamasında da araştırmacılar, Kırgızcanın söz varlığını tespit ettikten sonra cümle içindeki kullanımlarını vermek için hem çağdaş metinlerden hem gazete ve dergi yazılarından hem de halk edebiyatı metinlerinden faydalanmışlardır. Aalı Tokombayev, Cusup Turusbekov, Alikul Osmanov, Cengiz Aytmatov gibi modern Kırgız edebiyatının önemli şahsiyetlerinin çeşitli eserleri; “*Caş Leninçil*”, “*Canı Ala-Too*” gibi dergiler ve “*Erkin Too*”, “*Kırgızstan Madaniyatı*” gibi gazetelerden yazılar; Manas (S. Orozbekov, S. Karalayev, C. Mamay varyantları), Er Töştük gibi destanlar; Baldar Folkloru, Kırgız Pedagogikası, Bayırkı Ortok Türk Poeziyasınan gibi bilimsel çalışmalar araştırmacılar tarafından derlem (corpus) veri tabanına yüklenerek zengin bir havuz oluşturulmuştur.

“*Kırgızca-Türkçe Sözlük*”, Kırgız ve Türk araştırmacılar tarafından yapılan üç yıl süren zahmetli bir çalışmanın ürünüdür. Sözlüğün ana dili konuşurları tarafından ortak bir çalışma ile yapılması önemlidir. Ayrıca araştırmacıların sözlük çalışmalarına yeni bir boyut kazandıran derlem (corpus) veri

tabanından faydalanmaları ve buraya yüklenen hem edebî hem ilmî hem de güncel metinler sayesinde pek çok yeni kelime ve anlam tespit etmeleri, sözlüğe büyük değer katmıştır. Sözlüğün basılı şeklinin yanı sıra e-sözlük olarak da hazırlanmış ve kullanıcılara sunulmuş olması, neredeyse bütün çalışmalarını bilgisayar ortamında yürüten günümüz araştırmacıları için ayrıca önemlidir. “*Kırgızca-Türkçe Sözlük*” ile Türkoloji sahasında yapılacak çalışmalara katkı sağladıkları ve özellikle Türkiye’de önemli bir boşluğu doldurdıkları için başta Prof. Dr Ekrem Arıkoğlu olmak üzere, Dr. Cıldız Alimova, Rahat Askarova ve Dr. Bilge Kağan Selçuk’a teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynaklar

- Kırgızca-Türkçe Sözlük*, (Haz. Ekrem Arıkoğlu, Cıldız Alimova, Rahat Askarova, Bilge Kağan Selçuk), C. I-II, Kırgızistan-Türkiye “Manas” Üniversitesi Yayınları, Bişkek 2017.
- Musaev, S., “*Kyrgyz Linguistics*”, Проблемы современной науки и образования, 2016, No. 20 (62), s. 52-56.
- Öztürk, Faruk, “*Kırgız Sözlükçülüğünde Husein (Karasayeviç) Karasayev ve Konstantin (Kuzmiç) Yudahin’in Yeri*”, Turkish Studies, C. 7/4, 2012, s. 2643-2654.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- Tahiroğlu, Bekir Tahir, “*Derlem, Bilgisayar Destekli Sözlük Bilimi, Eş Dizimlilik ve Otomatik Terim Çıkarımı*”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, S.5, 2010, s.183-197.
- Yudahin, K. K., *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. Abdullah Taymas), TDK Yayınları, Ankara 1998.
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a3bec5ceb74b5.96582576